

[itobiad], 2020, 9 (1): 417/434

**Batken'de (Kırgızistan) ve Batman'da (Türkiye) Ters Lale
Efsaneleri**

The Legends of Reverse Tulip in Batken (Kyrgyzstan) and
Batman (Turkey)

Hüseyin SATICIOĞLU

Okutman, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Yabancı Diller
Yüksekokulu

Doktora Öğrencisi, Bişkek Devlet Üniversitesi, Folklor Bilim Dalı
Lecturer, Kyrgyz-Turkish Manas University, School of Foreign Languages

Ph.D. Candidate, Bishkek State University, Folklore Science

h.saticioglu@gmail.com / Orcid ID: 0000-0002-4399-6800

eLIBRARY ID: 30056027

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 15.11.2019
Kabul Tarihi / Accepted	: 26.01.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.03.2020
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: SATICIOĞLU, H. (2020). Batken'de (Kırgızistan) ve Batman'da (Türkiye) Ters Lale Efsaneleri. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9 (1), 417-434. Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/53155/647177>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 - Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

Batken’de (Kırgızistan) ve Batman’da (Türkiye) Ters Lale Efsaneleri

Özet

Lalenin Türk kültür, sanat ve edebiyat hayatında olduğu kadar halk anlatılarında ve inancında eşsiz bir yeri vardır. Sert iklim koşullarında yaşayan Türkler için lale yeniden doğuşun, uyanışın, hayatın, bereketin simgesi ve kışın ardından gelen baharın müjdecisi sayılmaktadır. Ters lale ise halk anlatılarında ve inancında şekline bağlı olarak hüznü, acıyı ve gözyaşını temsil etmektedir. Kırgızistan’ın Batken ilinde ve Türkiye’nin birçok bölgesinde ters lale ile ilgili çeşitli efsaneler söylenmektedir. Batken’de bir dağa, kayaya ve köye adı verilen Aygül çiçeği eyaletin en önemli sembollerindendir. Türkiye’nin Doğu Anadolu Bölgesinde yetişen ve çeşitli adlarla anılan ters lale Batman’ın Sason ve Kozluk ilçelerinde kültürel ve maddi bir değerdir. Aynı familyadan olan bu endemik türler yaşam alanları ve dış görünüşleri açısından birbirine oldukça benzemektedir. Bu çiçeklere bağlı olarak Batken’de “Aygültaş” ve Batman’da “Ters Lale” adında bir kayalık etrafında cereyan eden olay örgüleri, şahıs kadroları ve içerikleri açısından benzerlik gösteren iki farklı efsane anlatılmaktadır. Bu efsanelerdeki benzerlikler ve farklılıklar hangi sebeplerden kaynaklanmış olabilir? Göç, kültür ve halk anlatısı olguları arasında nasıl bir ilişki vardır? Türkiye Türklerinin yüzyıllar önce Anadolu’ya ilk yerleştikleri bölge olan Doğu Anadolu’daki bir ters lale efsanesiyle atayurtlarındaki efsanenin karşılaştırmalı olarak incelenmesi Türk Dünyasındaki ortak folklor, kültür, inanç ve değerler konusunda ipuçları verecektir. Söz konusu efsaneler olay örgüsü, şahıs kadrosu ve içerikleri açısından halkbilimi kuram ve yaklaşımları çerçevesinde incelenerek karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Efsane, Ters Lale, Ağlayan Gelin, Aygül, Kırgızistan, Türkiye, Batken, Batman

The Legends of Reverse Tulip in Batken (Kyrgyzstan) and Batman (Turkey)

Abstract

Tulip has a unique place in the Turkish culture, art and literature, as well as in folk narratives and beliefs. For Turkic people living in harsh climatic conditions, tulip is a symbol of rebirth, awakening, life and fertility and a herald of spring after winter. Reverse tulip, due to its shape, represents sadness, pain and tears in folk narratives and beliefs. In Batken province of Kyrgyzstan and in many regions of Turkey, there are various legends about reverse tulips. Reverse tulip or Aygul flower, after which a mountain, rock and village in Batken are named, is one of the most important symbols of the province. Reverse tulip growing in Eastern Anatolia region of Turkey and having different names is a cultural and material value in Sason and Kozluk districts of Batman province. These endemic species, which are of the same family, are very similar to each other in terms of their living spaces and exterior appearance. In concern with these flowers, there are two different legends that had taken place around a rock called “Aygultash” in Batken and “Reverse Tulip” in Batman and show similarities in terms of plot, mentioned heroes and content. What are the possible reasons for the similarities and differences in these legends? What is the connection between the phenomenon of migration, culture and folk narratives? A comparative examination of the reverse tulip legend in Eastern Anatolia region where the Turks of Turkey had settled when they first came to Anatolia centuries ago and the legend in their fatherland will give us clues about common folklore, cultures, beliefs and values in the Turkic world. There was also an attempt to examine and compare the aforementioned legends in terms of their plot, mentioned heroes and content, within the frame of folkloric theories and approaches.

Keywords: Legend, Reverse Tulip, Crying Bride, Aygul, Kyrgyzstan, Turkey, Batken, Batman

Giriş

Lalenin Türk kültür, sanat ve edebiyat hayatında olduğu kadar halk anlatılarında ve inancında da eşsiz bir yeri vardır. Lale, Türk şairlerin şiirlerinde en çok kullandıkları imgelerden biridir. Çini, seramik, bezeme, minyatür, ebru, hat ve tezhip gibi Geleneksel Türk Sanatlarında en yaygın kullanılan motiflerdendir. Sadece kağıt, kitap ve mimari eserlerin yüzeylerinin süslenmesinde değil, kumaşlarda ve dokumacılıkta da sık sık tercih edilen bir figür olmuştur.

Lale sözcüğü kırmızı anlamına gelen Farsça "lâl" kelimesinden türemiştir. Doğal olarak yüksek rakımlı dağ eteklerinde yetişen lale; zambakgillerden, soğanlı, yaprakları uzun ve sivri, çiçekleri kadeh biçiminde ve türlü renkte olan çok yıllık bitki türlerinin ortak adıdır. Romalılar ve Bizanslılar döneminde tanınmamakla birlikte anavatanı Pamir, Hindukuş ve Tanrı Dağları olan lale; soğanlarının Türk göçleri esnasında getirilmesiyle önce Anadolu'ya, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (16. yüzyıl) ise Avrupa'ya taşınmıştır. Anadolu'da 12. yüzyıldan itibaren süs bitkisi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Estetik görüntüsü ve zarafeti nedeniyle bahçe ve parklarda da yaygın olarak kullanılmaktadır. Esas itibarıyla yabancı bir bitki olan lalenin doğal ortamında yetişen türüne Türkiye Türkçesinde dağ lalesi denmektedir. Lalenin Kırgız Türkçesindeki karşılığı ise "mandalak"tır.

16. yüzyılda Avusturya-Macaristan imparatorunun Kanuni Sultan Süleyman nezdindeki elçisi Ootgeer Giselijnvan Busbeke'nin İstanbul'dan Avrupa'ya götürdüğü bitkiler arasında lale soğanlarının da bulunduğu düşünülmektedir. 1559'un Nisan ayında Augsburg'da (Almanya) Hewart'ın bahçesinde çiçek açan lale türü İsviçreli doğa bilimci Konrad Gesner tarafından "tulipa turcarum" (Türk lalesi) olarak adlandırılmıştır. Lale tutkusu, bütün dünyada zaman zaman "lale deliliği" (tulipomania) diye anılan aşırı boyutlara ulaşmıştır. Bu tutkunun, lalenin 16. yüzyıl İstanbul'unda kültür yoluyla çok sayıda çeşidinin elde edilmesiyle arttığı ve 18. yüzyılda, özellikle Lale Devri'nde¹ doruğa ulaştığı bilinmektedir. Lale Batı dillerinde "tulip" adını, Türkçede sarık anlamına gelen "tülbend" kelimesinden almıştır. Busbeke hatıratında Türklerin bu bitkiye "tulipan" adını verdiklerini aktarmaktadır. S. W. Murray, bu ismin Türklerin başlarına sardıkları tülbentle ilgili olduğunu kaydetmiştir. Tulipan "sarık biçimindeki çiçek" anlamında tülbent kelimesinden gelmektedir (Baytop ve Kurnaz, 2003, s. 79; Kartal, 1998, s. 1-2; Garber, 1989, s. 537).

Efsaneler, insanoğlunun toplumsal olayları, tabiat olaylarını ve şekillerini yorumlama ve anlamlandırma amacı doğrultusunda ortaya çıkmış sözlü

¹1718'de Pasarofça Antlaşması'yla başlayan uzun barış döneminde İstanbul'da aşırı derecede lale yetiştirilmesi nedeniyle döneme sonradan bu ad verilmiştir. 1730'da Patrona Halil İsyanı ile sona ermiştir.

edebiyat hazinelerindedir. Efsanenin merkez kategorisi, gerçeğe dayanan ve kutsal olmayan doğuş efsanelerini kapsar. Fakat bu karakterler tamamen kesin değildir çünkü efsaneler, mit ve peri masalı dünyasıyla günlük hayat arasında değişken bir sahayı temsil etmektedir. (Honko, 2003, s. 155) Finli halkbilimci Honko'ya göre efsaneler inançları açıklamaktadır ve efsanelerin sınıflandırmasını yapıldığında, onları mahalli ve gezgin efsaneler olarak ikiye ayırmak mümkündür (Petikanen, 2003, s. 224).

Türk Dünyasında sözlü edebiyat ürünleri incelendiğinde farklı coğrafyalardaki ortaya çıkan metinlerde çeşitli benzerlikler olduğu görülmektedir. Halkbiliminde metin merkezli kuramlardan **yayıma kuramının** öncülerinden Friedrich Ratzel'e göre kültürel ürünlerdeki benzerlikler bu toplumlar arasındaki tarihsel bir ilişkiyle ilgilidir. Benzerliğin temelinde, insanlık tarihinde tespit edilen ve edilemeyen birçok göç vardır. Bu göçlerle insanlar, oluşturdukları kültürel yapıları da beraberlerinde taşımaktadırlar (Örnek, 1968, s. 173). Ratzel'in öğrencisi Leo Frobenius ise eski devirlerden beri dünyada on iki kültür yaratma çevresi olduğunu ve bu çevrelerden kültürün yayıldığını öne sürmüştür. Frobenius'un on iki kültür çevresinden birisi de "Bozkır Kültür Çevresi"dir. Bu görüşe göre Türkler, dünya kültürünün temellerinde var olan kültürel ürünlerin ilk şekillerini yaratan toplumlardan birisidir (Kafesoğlu, 1998, s. 36-38).

Rus halk bilimcisi Vladimir Propp 1928 yılında yayımladığı Masalın Biçimbilimi (Morfolojiya Skazki) adlı çalışmasında olağanüstü masalları yapı bakımından inceleyerek metin merkezli **yapısal çözümleme yöntemini** geliştirmiştir. Propp'a göre masalları muhteva ölçütlerine göre sınıflandırmak yanlıştır. Masalda değişmez değerlerle değişken değerlere rastlanmaktadır. Değişken unsurlar kişi adları, aynı zamanda kişilerin nitelikleri ve çevredir; değişmez unsurlar ise kişilerin eylemleri ya da işlevleridir. Buradan masalın çoğunlukla aynı eylemleri değişik kişilere yaptırttığı sonucu çıkarılabilir. Bu da masalları kişilerin işlevlerinden kalkarak incelememizi sağlamaktadır. Kişilerin işlevleri masalın temel bölümlerini göstermektedir ve öncelikle ayırt etmemiz gerekenler de bu işlevlerdir (Propp, 1985, s. 26-27).

Halkbilimi uygulamalarında en yaygın kullanılan yöntemlerden olan Malinowski ile A. Reginald Radcliffe-Brown'un kurucusu olduğu **İşlevsel Halkbilimi Kuramı** halkbilimde metinlerinden ziyade bağlama ve icra ortamlarına odaklanmaktadır. Bunun temelinde ise folklor ürünlerinin işlevlerinin icra edildikleri bağlama göre değişiklik gösterebileceği gerçeği yatmaktadır (Çobanoğlu, 1999, s. 225-226). Malinowski'ye göre, salt metinlerin incelenmesiyle mit araştırmanın sınırlılığı onun niteliğini doğru kavramayı engellemiştir. Klasik antikitten, doğunun kutsal kitaplarından ve benzeri diğer kaynaklardan aktarılmış olan mit biçimleri, yaşayan inançlarla netleştirilmeden, gerçek inanmışların yorumlarını alma olanağı olmadan, sosyal düzenlerine, ahlaki davranışlarına ve genel alışkanlıklarına ilişkin

bilgiler olmadan, kısacası çağdaş alan araştırmacısının kolayca elde edebileceği tam bilgilenme olmadan bize ulaşmıştır. Metin elbette son derece önemlidir ama bağlam olmadan cansız kalmaktadır. Bir öykünün asıl anlamı anlatılış biçimiyle ortaya çıkmakta ve asıl damgasını ancak öyle almaktadır. Kişisel sahipliğin, toplumsal işlevin ve gülünçlü kurgunun kültürel rolünün sosyolojik bağlamını da göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Bütün bu unsurlar aynı derecede önemlidir, hepsinin metin kadar iyi incelenmesi gerekmektedir. Öyküler kağıt üstünde değil, ilkelerin yaşamında canlıdır ve bir bilgin, içinde geliştikleri atmosferi belirtemeden onları yalnızca yüzeysel olarak kaydederse, bize yalnızca kopuk bir gerçek parçası aktarmış olmaktadır (Malinowski, 1990, s. 87,91). Anlatılan metin kadar anlatıcı ve dinleyicilerin müdahil olduğu icra ortamı ve folklor ürününün yaşadığı sosyokültürel çevre önemlidir. Metni daha sağlıklı bir şekilde çözümleyebilmek ve metindeki kültürel motifleri anlamlandırabilmek için bölgenin hem güncel hem de tarihi açıdan sosyokültürel altyapısının irdelenmesi gerekmektedir.

Folklor ürünlerinin işlevleri üzerine model oluşturan antropologlardan William Bascom, folklorun çok sayıdaki işlevi arasında en önemli gördüğü dört işlevden bahseder. Bunlar; 1. *Hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme*, 2. *Değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme*, 3. *Eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılması*, 4. *Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması* (Bascom, 2010, s. 78-81). Türk halkbilimci İlhan Başgöz de bu dört işlevin hepsinin kültüre, yani "kurulu düzendeki kültüre sağlamlık ve süreklilik vermeye yönelik" olduğunu belirterek folklorun tek işlevinin olamayacağını ifade ederek bu işlevlere beşincisini, protesto işlevini eklemiştir. Başgöz'e göre folklor, "çatışmaları büyütmek, başkaldırmalara destek olmak, kurulu düzene ve değerlere direnmeleri arkalamak, onları yıkmaya kalkışanlara güç vermek" işlevini de görmektedir. İçinde kavga, döğüş, başkaldırma, değerlere karşı koyma, irili ufaklı çatışma olmayan toplum yapısı yoktur. Her toplumda birleştirici, düzenleyici ve bölücü, düzen bozucu güçler yan yana bulunur." (Başgöz, 1996, s. 1-4)

1. Kültür ve Edebiyatta Lale

Sert iklim koşullarında yaşayan Türkler için lale; yeniden doğuşun, uyanışın, hayatın, bereketin simgesi ve kışın ardından gelen baharın müjdecisi sayılmaktadır. Türk edebiyat ve sanat yaşamında derin tesiri olan lalenin, Osmanlı Devleti'nde bir siyasi döneme adının verilmesi Türk sosyal hayatındaki özgün yerini göstermektedir. Lale Devri gündelik hayatta, güzel sanatlarda, ilim ve teknik alanlarında yenileşmenin kısa fakat yoğun olduğu dönemdir. Modernleşme ile birlikte Türk edebiyat ve sanatının özgürlüğünün sembolüdür. Türk şiiri İran geleneğinin etkisinden sıyrılmış, İran kaynaklı klasik mesnevi konuları bırakılarak değişik konularda gazellerle millî nazım şekli olan şarkılar yanında yerli hayattan veya tasavvuftan ilham alan mesneviler de yazılmıştır. Bu döneme ait şarkı ve

gazellerin daha ziyade bestelenmek için yazılmış olması dilleri ve konuları yönünden onları halka yakınlıktır. Osmanlı tarihinin bir zevk, eğlence, barış, yenileşme, sivil reform ve Batı ile çok yönlü ilişkilerin geliştirildiği zaman dilimini ifade etmektedir (Pala, 2003, s. 84-85; Özcan, 2003, s. 81-82).

Türk-İslam edebiyatında lale ve gül dünyada cennetin güzelliğini betimleyen bir sembol olarak kullanılmıştır. Bu yüzden lale ve gülün Türk-İslam bahçelerinde önemli bir yeri olmuştur. Hindistan'da büyük bir imparatorluk kuran ünlü Türk hükümdarı Babürşah (1483-1530) bir çiçek tutkunudur ve saray bahçelerinde birçok çiçek yanında 30 civarında lale türü yetiştirmiştir. 4. Mehmet döneminde (1648-1687) bir Çiçek Encümen-i Danişi (Çiçek Akademisi) kurulmuştur. Bu dönemde, yabancı lale türlerinden seçme ve melezleme yoluyla İstanbul'da iki bin civarında lale türü elde edilmiştir. Günümüzde Türk tarımında önemli bir ekonomik kaynak olan soğanlı bitkilere ilgi artarak devam etmektedir.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde taşra bitkisi olarak algılanmasından dolayı kültür, sanat ve edebiyat hayatında geniş yer bulamayan lalenin; özellikle 16. yüzyıldan itibaren İstanbul'da daha fazla rağbet görmesiyle Klasik Türk Edebiyatında bir motif olarak kullanımı daha da yaygınlaşmıştır (Kartal, 1998, s. 10). Lale zamanla dünya çapında Osmanlı Türklerinin bir markası, yüzü haline gelmiştir. Klasik Türk şiirinin temsilcilerinden Nedim de şiirlerinde laleye yer vermiştir: *"Erişti nevbahar eyyamı/Açıldı gül-ü gülşen/Çemenler döndü ruy-i yâre/Rengi lâle vü gülden/Açıldı dilberin ruhsarı gibi lâleler güller/Yakıştı zülf-ü hubanveş zemine saçlı sümbüller/Nevasaz olmada bin şevk ile aşüfte bülbüller/Çerağan vakti geldi lâlezarın didesi Ruşen."* *"Şehriyara buldı âlem devletinde itidal/Lâlelerle geldi başa başka bir hüsnü cemal/Ruz-ü şeb kılmak da gülşen lutf-ı teşrifin hayal/Lâle faslı iydhengamı bahar eyyamıdır"* Nedim'in şiirlerinde de görüldüğü gibi lale, sadece İstanbul'un bahçelerini değil şairlerin şiirlerini de süslemiş, duygularına tercüman olmuştur.

2. Halk Edebiyatında Lale

Türk halk edebiyatında lale figürü çokça kullanılmıştır. Karacaoğlan acıların insanları olgunlaştırıp yücelttiği düşüncesiyle, hem dertleri hem de yüceliği, hiçbir baharda göremediği zirvedeki al lalelere benzetir: *"Karac'oğlan, her gün ağlarım/Eski dert üstüne dertler bağlarım/Baş al laleli yüce dağlarım/Çıkıp edemedim seyr, bahar kelli."* Başka bir şiirinde ise Anadolu'daki göçebe Türkmenlerin hayatında lalenin yerini gözler önüne sermektedir: *"Bana 'kara' diyen dilber/Gözlerin kara değil mi?/Yüzünü seodiren gelin/Kaşların kara değil mi? ... İller de konup göçerler/Lale sümbül biçerler/Ağalar beyler içerler/Kahve de kara değil mi? ..."* Aşık Gevheri de bir şeyin alenen ortaya çıkmasını tabiattaki lalelerin çıkışına benzetmiştir: *"Gevheri güzeller gitti*

yabana/Lale gibi çıktı ol mah meydana/Bu cihana benim gibi merdane/Ne geldi ne gelir ne gelse gerek."

Lale günümüzde Türkistan, Azerbaycan ve Türkiye'nin kültür, sanat ve edebiyat yaşamında en önemli figürlerdendir. Seramik, bakır, kağıt, kitap, tabak-çanak, ev eşyası, giyim-kuşam, ahşap, iç-dış mekân süslemesi gibi hayatın her alanında ustaların ve sanatçıların ellerinde hayat bulan vazgeçilmez bir imgedir. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığının Türkiye logosunda farklı dillerde Türkiye yazılırken lale figürü kullanılmaktadır.

3. Ters Lale ve Ters Lalenin Sözlü Kültürdeki Yeri

Ters lale; zambakgiller familyasına dahil Fritillaria cinsinin genel adıdır. Bu isim çiçeklerinin laleye benzemesinden ancak onun aksine aşağıya eğik olmasından dolayı verilmiştir. Türkiye'de ters laleye halk arasında ağlayan gelin, şah tuğu (tuğu şahı), kral lalesi, şerefeli lale, gülnahun, Şemdinli lalesi gibi isimler de verilir. Doğal olarak dünyada geniş bir alana yayılmış olup Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Kuzey Irak, İran, Afganistan, Pakistan ve Keşmir gibi coğrafyalarda yayılış göstermektedir. Genelde 1200-2500 metre arasındaki yüksekliklerdeki dağ yamaçları ve çalılıklarda yetişmektedir. Ters lale bitkisi bir metreye kadar uzayabilmektedir. Gövdenin tepesinde ve çiçeklerin üstünde ince mızrak şeklinde yapraklardan oluşan tuğ şeklinde bir yaprak demeti bulunur. Çiçekler; gövdenin tepesinde ağzı aşağıya dönük, çan şeklinde ve 5-9 adettir. Çiçek rengi sarı, kırmızı, turuncu veya bunların farklı tonlarında olur. Çiçek yapraklarının iç tabanında beyaz, inci tanesini andıran ve bal özü salgılayan bezler bulunur. Bu bezlerden zaman zaman nektar damlar. Bitkinin en karakteristik özelliklerinden birisi hoş olmayan bir kokuya sahip olmasıdır ve tüm organlarında bu koku vardır. Bu hoş olmayan kokusu nedeniyle kesme çiçek olarak kullanılmaz. Bu kokunun fareleri uzaklaştırıcı etkisi vardır (Alp, 2006, s. 16-17). Ters lale genel olarak iklim koşullarına bağlı olarak nisan ve mayıs aylarında çiçek açmakla birlikte çiçekler bol nektar içerdiği için böcekler tarafından sık ziyaret edilmektedir.

Türkistan ve Türkiye sahası halk anlatılarında ve inancında ters lale boynu bükük şekline bağlı olarak hüznü, acıyı ve gözyaşını temsil etmektedir. Özellikle Doğu Anadolu'da çok eskiden beri mezarlıklarda hüznün çiçeği olarak kullanılmaktadır. Boynunu büktüğü ve nektarları döküldüğü için "ağlayan lale" olarak da adlandırılmaktadır. Sevdikleri öldüğünde yakınları mezara ters lale dikerek hüznelerini bu şekilde paylaşmışlardır. "Ağlayan gelin" olarak adlandırılmasının sebebi ise Anadolu'da gelinlerin baba evinden çıkarken başlarına kırmızı tül bent atılır, boynunu bükük, gözü yaşlı ayrılmasını en iyi şekilde sembolize eden çiçek olduğu içindir. Ayrıca genç kızların çeyizlerinde de ters lale motifleriyle karşılaşmak mümkündür. Ters lale başka bir inanca göre Hz. Hasan ve Hüseyin'in Kербela'da şehit edilişinden sonra tutulmaya devam eden yasın simgesi olarak görüldüğü

için Kerbela Çiçeği denilmektedir. Hakkari ve Van'daki Müslüman mezar taşlarında da ters lale motifiyle karşılaşmak mümkündür. Ünlü halk ozanı Aşık Veysel laleyi çiğdem, sümbül ve nevruzla atıştırdığı bir şiirinde ters lale motifini kullanmıştır: “Lale der ki be hey Tanrı/Benim boynum neden eğri?/Yardan ayrı düştüm gayrı/Benden ala çiçek var mı?”

Mimar Sinan'ın ustalık dönemi eserlerinden Edirne'deki Selimiye Camisi'nin müezzinler mahfelindeki mermer sütuna işlenmiş ters lale figürü ile ilgili birçok inanç ve efsane vardır. Bir inanca göre, *Selimiye Camisi'nin yapılacağı mevki, bir yaşlı kadına ait lale bahçesidir. Mimar Sinan eserini burada yapmak istediğini padişaha söyler. Ancak kadın yadigar olan bahçesini vermek istemez. Israrlar sonucu bayan eğer eserde benden bir hatıra olursa bahçemi vereceğim der. Bunun üzerine Mimar Sinan da müezzinler mahfelindeki mermer ayağa ters laleyi işletir. Lale motifi olması bu arsada bir lale bahçesi olduğunu, lalenin ters olması ise sahibinin tersliğini temsil etmektedir.* Başka bir inanca göre, *Koca Sinan son derece kusursuz ve ihtişamlı bir yapı olan Selimiye'de “Kusurlu bir şey bulsun da göz değmesin.” diye mermer sütuna “nazarlık” olarak ters laleyi işletmiştir. Diğer bir inanca göre ise, Mimar Sinan, İstanbul'dan Selimiye'yi yapmak için Edirne'ye geldiğinde 8-9 yaşlarındaki çok sevdiği torunu Fatma'ya hasret kalmamak için onu da Edirne'ye getirir. Bir süre sonra hastalanan ve vefat eden Fatma'ya duyduğu hasret nedeniyle torunu için yaptırdığı türbedeki mermer sandukaya boynu bükük bir lale koyar, bu üzüntüyü gören çıraklardan biri ustasının üzüntüsünü Selimiye Camii'ne de işler.*

Türkistan'dan gelen bu çiçek Anadolu'da yaşayan Hristiyan halkın inancına ve anlatılarına da tesir etmiştir. Ters lale Anadolu Hristiyanlığında Hz. Meryem'i temsil etmektedir. Bir inanca göre, *Hz. Meryem, Hz. İsa çaruiha gerilirken iki damla gözyaşı akıtmış ve gözyaşlarının toprağa düştüğü yerden bu çiçek bitmiştir.* Başka bir inanca göre ise *Hakkari çevresindeki Hristiyanlar ise ters lalenin Hz. İsa'nın çaruiha gerilişi sırasında Hz. Meryem'in ağlayıp boynunu bükmesini sembolize ettiğinden dolayı kutsal saymışlar ve “Ağlayan Lale” adını vermişlerdir.*

Değerli bir kültür motifi ve halk inançları açısından önemli bir yere sahip olan ters lale, Anadolu'dan 16'ncı yüzyılda Fransız bir botanikçi tarafından batıya götürülmüştür. Batı toplumu da ters lale üzerine çeşitli efsane ve inançlar üretmiştir (Bekleyen, 2009).

4. Batken ve Ters Lale

Kırgızistan'ın güneybatısında yer alan Batken ilinin güneyi, batısı ve kuzeybatısı Tacikistan'la, kuzeydoğusu Özbekistan'la ve doğusu Oş iliyle komşudur. Fergana vadisinde yer alan Batken'in güneyinde Türkistan sıradağları yer almaktadır. Tarih boyunca çeşitli Türk boylarının, hanlıklarının ve devletlerinin hakimiyetinde yer almış olan Batken'de Kırgız, Özbek gibi Türk boylarının yanı sıra Tacik asıllı nüfus da bulunmaktadır. Başkent Bişkek'e en uzak il olan Batken, verimli Fergana

vadisinde yer alması sebebiyle tarih boyunca cazibe merkezi olmuş, göç güzergahında yer almış ve zengin bir etnografyaya sahip olmuştur.

Batken'de bir dağa ve kayaya köye adı verilen aygül çiçeği (aygül gülü/fritillaria eduardii) vilayetin ve ülkenin en önemli sembollerindedir. Batken eyaletinin bayrağında ve armasında ters lale figürü bulunmaktadır. Batken'in Leylek ilçesine bağlı Karabulak köyünde ve eyaletin güneyindeki Kırgızistan-Tacikistan sınırını oluşturan Türkistan sıradağlarında yetişen endemik aygül çiçeği yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Ters lale devlet nezdinde yok olma tehlikesinde olan tabiat varlıklarının listelendiği "Kırmızı Kitap"a alınmıştır. Lalenin yetiştiği Aygültaş Dağı çevresindeki 253.9 hektarlık alan tabiat parkı ilan edilmiş ve lalenin yoğun olarak yetiştiği alan tel örgüyle koruma altına alınmıştır. Aygül çiçeğinin yetişmesi sebebiyle turistik olarak çok ilgi çeken bölgede ziyaretçiler için düzenleme yapılmış, tanıtım amaçlı levhalar yerleştirilmiş ve oluşturulan kuru belirli bir ücret karşılığında ziyarete açılmıştır. Kırgızistan kanunlarına göre aygül çiçeğinin koparılması suçtur ve çiçekleri koparanlara idari para cezası uygulanmaktadır.

Ters lale Batken'de sosyal hayatta da önemli bir figürdür. Halk inancına göre bu çiçek kutsal, kırk derde deva ve kerametli kabul edilmekle birlikte; yeryüzünde bu çiçeğin sadece bu bölgede yetişmekte olduğuna ve soğanı alınıp başka yere ekilse de çıkmadığına inanılmaktadır. 1977'den beri okul öğrencileriyle birlikte halk çiçeklerin yetiştiği bölgede mart ayından Mayıs ayına kadar gönüllü bekçilik yapmaktadır. Her yıl nisan ayının son haftasında "Aygül Çiçeği Bayramı" kutlanmaktadır (Açilova 2001, s. 102; Karimov, 2001, s. 124-125).

Resim 1: Batken Eyalet Arması.

Resim 2: Kırgız Cumhuriyeti 1 Som Tutarında Posta Pulu, 2007.

5. Batken'deki Aygül Çiçeği (Aygül Taş) Efsanesi

"Eski zamanlarda Batken bölgesinde zengin bir adam yaşarmış. Onun ay gibi eşsiz bir güzelliğe sahip, ahlaki ve çalışkanlığıyla anne babasını gururlandıran Aygül adlı bir kızı varmış. Aygül boy atıp genç bir kız olduğunda Kozulan adlı bir bahadıra

Resim 3: Aygül Gülü, Batken, 2015.

aşık olur. İki gencin anne babaları da çocuklarının

duygularını fark eder ve onlardan gizli düğün hazırlıklarına başlar. Fakat Kozulan baskıncı düşmanların kuşatması sırasında gerçekleşen sert çarpışmalarda hayatını kaybeder. Kozulan son nefesini verirken yoldaşlarına kalbini sevdiği kıza götürmelerini vasiyet eder. Yoldaşları da vasiyeti yerine getirir. Bu acı haber üzerine Aygül ırmak boyuna gelir ve Kozulan'la bu ırmak kenarında tanıştığını hatırlar. Oradan kız arkadaşlarıyla beraber dağa yönelir. Dağa ulaştığında kız arkadaşlarıyla vedalaşır ve bu acıya dayanamayarak kendini yüksek bir kayadan aşağı bırakır. Dağın eteği ve orada yetişen sarı çiçekler Aygül'ün kızıl kanına bulanır. Aygül'ün bedeni Kozulan'ın kalbiyle birlikte aynı yere gömülür. Aygül'ün kanına bulanmış çiçekler ise o günden sonra kan kırmızısı renkte çıkmaktadır. O günden sonra o çiçeklere "Aygül Çiçeği", kızın kendini attığı kayaya "Aygül Taş" ve karşısındaki dağa "Kozulan Dağı" denmektedir. Aygül çiçeği sadece orada çıkmaktadır." (K.K. 2: Taylakova; K.K. 1: Ismanova)

6. Batman ve Ters Lale

Batman il merkezi Güneydoğu Anadolu, ilin kuzeyinde yer alan yüksek, sarp ve dağlık bölgedeki Sason ilçesi ise Doğu Anadolu bölgesinde yer almaktadır. Batman Ortadoğu-Anadolu, Orta Asya-Anadolu geçiş ve göç güzergahında bulunmaktadır. Bölge farklı kültür, inanç ve dillere de ev sahipliği yapmaktadır. Bölgeye Türklerden önce 7.-10. yüzyıllar arasında hakim olan Emeviler ve Abbasiler tarafından Basra'dan Arap aşiretleri iskan edilmiştir. Bizans döneminde ise tampon bölge olarak Ermeni idarecileri desteklenmiş, bunun sonucunda Ermeni iskanı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Eyyübiler ise bölgedeki kısa süreli iktidarlarını güçlendirmek adına Hakkari yöresinden Kırmanc aşiretleri iskan ettirmiştir. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Sason, Anadolu'nun Türkleşme sürecinde Irak ve Suriye üzerinden gerçekleşen Türk akınlarıyla farklı Türk beylik ve devletlerinin (Ahlatşahlar,

Artuklu, İldenizli, Harzemşah, Anadolu Selçuklu, Akkoyunlu, Safevi, Osmanlı) hakimiyetine girmiştir. Türk beylik ve devletleri arasında çok sık el değiştiren bu coğrafya, kesin olarak Osmanlı idaresine girdiği döneme kadar batılı tarihçiler ve haritacılar tarafından "Turkomanya" olarak adlandırılmıştır. Günümüz Türk tarihçileri ise bu dönemi Doğu Anadolu Türk Devletleri/Beylikleri olarak adlandırılmaktadır. Sason, Türklerin Anadolu'da ilk kurdukları büyük şehir olan Ahlatşahlar Beyliği'nin (1100-1207) merkezi Ahlat'a kuş uçuşu 100 km, 1071'de Anadolu'nun Türklere yeni yurt olmasını sağlayan savaşın yapıldığı Malazgirt'e 130 km, Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli bir yere sahip olan Artuklu Beyliği'nin (1102-1409) başkenti Hasankeyf'e ise 68 km uzaklıkta bulunmaktadır.

Heradot Kesenefon Bitlis, Sancak Bey Şerefhan ve Evliya Çelebi Kaynaklarından süzülen tarih ve soy bilgileri ışığında değerlendirildiğinde; Dicle Türklerinin dilleri, boy ve oymak adları, folklorları, din ve inançlarına göre Oğuzların üç ok kulundan geldikleri görülmektedir ("Sason İlçesinin Tarihçesi", 2019). Tarihte önemli bir Ermeni nüfusu da barındıran Sason ve Kozluk'ta günümüzde Arapça konuşan çoğunluğun yanında etnik coğrafya bakımından Kürtleşen Türkmen aşiretleri (1. Adamanlı- Türkmen, 2. Beleki (Belikanlı/Beleman) -Bayad, 3. Celali- Beğdili/Avşar, 4. Duderan (Dudırı) - Bayad, 5. Milli (Milan) - Yazır, 6. Musan (Musenan) - Avşar) ikamet etmektedir (Özdemir, 2014, s. 294-301).

Diğer Doğu Anadolu illeriyle birlikte Batman'da da son yıllarda ters laleye ilgi oldukça artmıştır. Türkiye Cumhuriyetinde endemik bitki olarak kabul edilen ters lale bitkisine dahil olan türlerin doğadan koparılması ve ihraç edilmesi yasaktır. Yasağı ihlal edenlere yüksek idari para cezaları uygulanmaktadır.

7. Batman'daki Ters Lale Efsanesi

"Sason'un Kelhasan köyünden olan İbrahim'in ailesinin tek geçim kaynağı hayvancılık olduğu için ömrü Mereto (Aydınlık, rakım: 2.973) ve Helkis (Kuşaklı, rakım: 1.947) dağlarında çobanlık yapmakla geçiyormuş. İbrahim kışın sürülerini köyündeki ağılda besler, bahar

Resim 4: Ters Lale, Sason, 2017.

mevsiminde ise Ermenilerin yaşadığı geniş meraları olan Vartanuz köyünde güdermiş. Vartanuz'un en zengin tüccarı Ermeni Adran Ağa ve Seta Hatun'un Besna adında dünyalar güzeli bir kızı varmış. Kız o kadar güzelmiş ki onu bir gören

anında vurulmuş. Gel zaman git zaman köyün çevresinde çobanlık yapan İbrahim Besna'ya âşık olur. Besna da gönlünü yiğit mi yiğit, yakışıklı mı yakışıklı olan İbrahim'e kaptırır. İki sevgili gizli gizli buluşurlar ve gündün güne ilişkilerini ilerletirler. Besna daha önce köy çeşmesinde su doldurmaktan nefret ederken artık sevdiğini görmek için erkenden gider ve saatlerce İbrahim'le beraber kırları, bayırları gezer, akşam vaktine yakın su testilerini doldurup evin yolunu tutarmış. Fakat sonbahar yerini kışa bırakırken esen rüzgarlar İbrahim'in gidişine işaret eder. Besna, bahar ayına kadar kendisini düşünmesi için İbrahim'e köylerinde açan birbirinden güzel lale soğanlarını verir ve kendi köyünde ekmesini ister. İbrahim her yıl Besna'nın vermiş olduğu bu lale soğanlarını kimsenin zarar vermemesi için Kelhasan köyünün yüksek kayalıklarının yamaçlarında eker, lalelere gözü gibi bakar ve onlardan sevdiğinin kokusunu alır. Yıllarca bu döngü bu şekilde devam eder ve İbrahim'in lale bahçesi her geçen gün büyüleyici bir hal alır. İbrahim bu hasretliğe son vermek adına Besna ile evlenmeye karar verir. Durumu ailesine anlattığında çok büyük bir tepki alır. Buna karşılık evlatlarının kararlılığı karşısında ailesi Besna'nın Müslüman olarak hayatını devam ettirmesi şartıyla kızı istemeye razı olurlar. İbrahim ilkbahar ayında sürüsünü alıp doğruca Vartanuz'a yol alır. Durumu Besna'ya anlatır, oda bu durumu kabul eder. Besna konuyu annesine açar. Annesi gözyaşlarına boğulur ve kızına inançları gereği bu birlikteliğin olamayacağını anlatmaya çalışsa da boşunadır. Besna, yemeden içmeden kesilir ve durumun vahameti karşısında Seta Hatun olanları Adran Ağa'ya anlatır. Çok öfkelenen babası din değişikliğinin kabul edilebilir bir yanının olmadığını ve kendi dinlerinden olmayan birisine kızlarını asla vermeyeceğini söyler. Adran kızının İbrahim'le bir daha görüşmemesi için odasından çıkmama cezası verir. Seta Hatun ise olanları bir bir anlatır İbrahim'e. İbrahim bu durum karşısında Besna'yı kaçırmaya karar verir. İbrahim Besna'yı odasından gece yarısı alır. Gün doğmadan zorlu bir yolculuk neticesinde İbrahim'in köyüne varırlar. Gün doğar doğmaz Besna'nın odasında olmadığını fark eden Seta Hatun feryat figana tutulur. Vartanuz ahalisi Adran Ağa öncülüğünde her yerde güzeller güzeli Besna'yı arar. Arayışlar beyhudedir. Kız kaçırılmıştır. Öncelikle Besna'ya İslamiyet kabul ettirilerek hemen imam nikahı kıyılır. Onların Vartanuz'da olmadığını anlayan Adran Ağa ise silahlanıp Kelhasan'a doğru yola çıkar. Köye vardıklarında İbrahim'in akrabaları Adran Ağa'ya "Gençler birbirlerini sevmiş engel olma!" diye yalvarırlar ama nafîle, Adran Ağa'nın gözünü kan bürümüştür ve kızını almadan bir yere gitmeyeceğini söyler. Durumun ciddiyetini anlayan sevdalılar Kelhasan'ın keskin ve sivri kayalıkların bulunduğu tarafa çıkarlar. Kayalıkların zirvelerinden el ele tutuşup atlayan İbrahim ve Besna'nın vücutları paramparça olup lale bahçesine dağılır. Besna'nın verdiği soğanlardan İbrahim'in oluşturduğu lale bahçesi kısa sürede kan gölüne döner. Bir kaç dakika sonra tüm ahaliyi şaşkına çeviren eşsiz bir olay gerçekleşir. Güzeller boyunlarını büküp sevdalılarının kanlarına doğru gözyaşı akıtmaya başlar. Sevgi için

yılmayan bu uğurda ölümü bile göze alan sevdahlının çiçeği ters laleler meydana gelir. Bu laleler insanlara o günden sonra kötü bir koku sunacak ve sonsuza kadar bahar mevsiminde yüksek kaya yamaçlarında açacakmış.”² (“Sason’un Ters Lale Efsanesi”, 2017)

8. Efsanelerdeki Benzerlikler ve Farklılıklar

İki efsanede de ters lale motifi sevip de kavuşamamayı, ayrılığı, gözyaşını ve hüznü sembolize etmektedir. Metinlerin olay örgülerinin, şahıs kadroları ve muhtevaları oldukça benzerlik göstermektedir. Yapısal çözümleme yöntemine göre incelendiğinde söz konusu efsane metinlerinde değişmez değerlerin kişilerin eylemleri ve işlevleri olduğunu görmekteyiz. İki efsane de bir bitkinin ortaya çıkış olayını kötü sonla biten bir aşk hikayesine dayandırmaktadır. Başkahramanlar iki efsanede de birbirini ölesiye seven sevgililerdir. İki efsanede kızların babası rolündeki karakterler zengin ve güçlü kişilerdir. Batken'deki efsanede aynı obaya mensup gençlerin aileleri onların aşkına ve evlenme isteklerine karşı saygı duyup rıza gösterirken, Batman'daki efsanede din ve soy farkından dolayı aileler izdivaca şiddetle karşı çıkar. Batman'daki efsanede kızın Müslüman olmaması durumunda gelin olarak alınmak istenmemesi töreye ilgilidir. Müslüman Türkler sosyal hayatta gayrimüslimlere karşı oldukça hoşgörülü, saygılı ve adaletli olsalar da izdivaç söz konusu olunca ekseriyetle gelin adayının ailenin inanç ve kültürünü benimsemesi şartıyla evliliğe razı olurlar. Sosyal yapı itibarıyla aile kurma konusunda dini ve milli hassasiyetler aşk duygusundan daha baskın konumdadır. Metinlerdeki değişenler Batken'deki efsane erkek kahramanın ve ardından dolaylı olarak sevdiği kızın akıbetine sebep olan boy çatışmasını işaret ederken; Batman'daki efsane de sevgililerin akıbetinin sorumlusu olarak kızın babasını, yani din ve soy temelli sosyal çatışmaları işaret etmiştir. Efsanelerin şahıs kadrosundaki başkahramanlar dışındaki karakterler farklı yoğunlukta olaya müdahil olsalar da aynı eylemlerin değişik kişilere yaptırıldığı ve iki efsanenin ana işlevlerinin aynı olduğu sonucu çıkmaktadır.

Batman'daki efsanede kızın babası acımasız ve kendisinden korkulan bir kahraman olarak ön plana çıkarken, kızının haline üzülen yufka yürekli anne ise sonunda bu aşka saygı gösterir ve sevgililerin yanında yer alır. Bu karakterlerin pozisyonları sosyal çatışmalar karşısında kadın ve erkeğin rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Erkek kahraman sosyal çatışma durumunda daha hırçın ve yıkıcıyken kadın daha uzlaşmacı, merhametli ve yapıcı bir rodedir.

² Kelhasan köyü Sason'un 6 km güneybatısında yer almaktadır. Vartanuz tehirden önce Ermenilerin yaşadığı günümüzde Sason'un 28 km kuzeydoğusunda yer alan Çakılıpınar köyüne bağlı bir mezradır ve daha engebeli bir araziye sahiptir. Güneydoğu Toroslarn zirvelerine yakın yaylak konumundadır.

Efsaneler gelişigüzel anlatılan söylenceler değildir. Batman'daki efsanede bölgenin etnografik ve sosyo-kültürel yapısından kaynaklanan din ve soy temelli çatışmaya vurgu yapılmıştır. Halk farklı milletlere mensup gençlerin sevip de kavuşamamaları olgusuna karşı duyduğu hassasiyeti efsaneyle yansıtmıştır. İçerik olarak Batman'daki efsaneyle benzerlik gösteren Anadolu'da Ermeni kızı ve Türk delikanlısının sevip de kavuşamamasını konu edinen birçok türkü ve hikâyeye de vardır. Doğu Anadolu ve Azerbaycan sahasında halkın dilinde olan meşhur "Sarı Gelin", Gaziantep yöresinde söylenen "Deriko" ve Elazığ'da söylenen "Ahçık" türkülerinin sözleri ve hikâyeleri bu konuda örnek olarak verilebilir. Meşhur Kerem ile Aslı hikâyesinde de karakterler aynı şekildedir: *"Bir Türk beyin oğlu olan Kerem ile bir Ermeni keşişin kızı Aslı birbirlerine sevdalanırlar. Keşiş din farkından dolayı kızını vermek istemez, türlü oyunlarla kızını kaçıtır ve sonunda ikisinin de ölümüne sebep olur."* Ters lale motifi Ferhat ile Şirin'in öyküsünde de mevcuttur. *"Şirin'in ölüm haberini alan kara sevdalı Ferhat, elinde tuttuğu baltayı savurarak başını yarar ve akan kanlarından laleler filizlenir."*

Batken'deki efsanede Aygül'ün bir bahadır olan sevgilisi Kozulan "baskıncı" düşmanlara karşı "savaş" devrinde yapılan çatışmada hayatını kaybeder. Efsanede şehit olan Kozulan Bahadır'ın kalbinin sevdiğine götürülmesi vasiyeti ve sevdiği kızın mezarının yanına gömülmesi hadisesi kalp organı üzerine yüklenen manaya işaret etmektedir. Kalp insan vücuduna kan pompalayan hayati bir organdır. İnanışa göre insanın canı ve aşkı bedeninin merkezi olan kalbindedir; insan kalbiyle sever, sevgilinin tahtı da orasıdır. Geçmiş dönemlerde cenazelerin taşınma imkânı olmadığından böyle bir yöntem seçilmiş olmalıdır. Sözlü anlatı ürünlerinde sıkça rastlanan önemli düşman şahsiyetin başının getirilerek sergilenmesi olayını da bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Ayrıca Kozulan'ın silah arkadaşlarının emaneti yerine ulaştırarak vasiyeti yerine getirmeleri, efsanelerin eğitim işlevini ve sözlü kültürde ahlakın yerini gözler önüne sermektedir. Efsanede tarihte Türkistan Türkleri arasında yaşanan ve bitmek bilmeyen boy-budun çatışmaları işlenmiştir. Toplumsal ve tarihi hafızanın taşıyıcısı rolünü de üslenen efsaneler, günümüz bireylerine ders vermektedir. Halk bilgeliği tarihteki bu sonu gelmeyen çatışmaları, ölümleri ve ayrılıkları efsaneler aracılığıyla eleştirmiştir.

İki efsanenin sonucunda çaresizlik ve ölüm vardır. Batman'daki efsanede kavuşamayacaklarını anlayan sevgililer birlikte uçurumdan aşağıya atlayarak yaşamlarına son verir. Batken'deki efsanede ise sevgilisini çatışmada kaybeden kızın geleceğe dair hiçbir ümidi kalmaz ve kendini yüksek bir kayadan aşağıya atarak ölür. Bu durum Türk ataerkil yaşam tarzında kadının rolü ve amaçları hakkında bilgi vermektedir. Kadın sevdiği kişiyle evlenmek, yuva kurmak ve çocuk sahibi olmak ister. Hayatı boyunca bir kişiyi sever, eğer onu kaybederse yaşamın onun için bir anlamı kalmamıştır. Hayatına kendi iradesiyle son verir.

Efsaneler farklı coğrafyalarda geçse de benzer mekânlarda teşekkül etmiştir. İki efsane de bitkinin yetişme alanına bağlı olarak sarp, dağlık ve kayalık bir mekânda geçmektedir. Batman'daki efsane hayvancılığa dayalı yaylak-kışlak yaşam tarzı, Batken'de ise savaşçı göçebe kültür ön plana çıkmaktadır. Anlatılar zaman içerisinde yeni şartlara dayalı farklı yorumlar kazanabildikleri gibi, söylendikleri yeni mekana dayalı olarak yeni yorumlar da kazanabilmektedirler. Sözlü kültür gezgin bir niteliğe sahip olsa da anlatım işinin gerçekleştiği mevcut mekandan bağımsız değildir.

Efsanelerde görülen şekil değiştirme, masal ve destanlardakilerden farklıdır. Masal ve destanlarda sihir ve büyüye dayalı, geçici şekil değiştirmeler yaygın iken, efsanelerin inanç ve inandırma yönü dikkate alınarak; eğitme ve terbiye etme amacı da güdüldüğünden kalıcı şekil değiştirmeler söz konusudur (Türkan, 2008, s. 137). Pek çok araştırmacıya göre; destan, masal, efsane ve menkıbelerde görülen şekil değiştirme motifi, insanın şuur altından ve yaratıcı gücünden ortaya çıkan arzuların yansımasıdır (Ocak, 2003, s. 206). İncelediğimiz efsanelerdeki diğer ortak motif ise don (şekil) değiştirmedir. Halk tarafından sarp kayalıklarda yetişen ters lale çiçeğinin renginin ve şeklinin oluşum hadisesi "Kayalıklardan atlayan sevgililerin kanına bulanarak kızıl rengini alan laleler; boyunlarını eğip ve gözyaşı akıtmaya başlar." şeklinde bir nedene bağlamıştır. Bu şekilde halk, çiçeğin yetiştiği mekânla bağlantı kurarak hem şekli ve hem de rengiyle ilgili merakı gidermeye çalışmıştır.

Sonuç

Ters lalelerin yetiştiği ve efsanelerinin anlatıldığı Sason ve Karabulak arası kuş uçuşu mesafe 2500 kilometredir. İki bölgede de yetişen ters lale çevresinde oluşan efsane varyantları coğrafi uzaklığa rağmen olay örgüleri, şahıs kadroları ve konuları itibarıyla önemli benzerlikler göstermektedir. İki efsanede ters lale yaşanmış olumsuz bir olayı, ayrılığı, acıyı, gözyaşını ve hüznü sembolize etmektedir. İncelenen efsaneler Honko'nun tasnifindeki gezgin efsane sınıfına girmektedir. Anlatı sadece bir bölgede kalmamış zamana ve mekana direnerek farklı bir coğrafyada yeni yorumuyla anlatılmaya devam etmiştir.

Efsanelerdeki benzerlikleri Türk kültür bütünlüğü çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Ters lale bitkisinin Bizans dönemi ve öncesi kaynaklarda Anadolu'da tanınmamaktadır ve soğanları anavatanı olan Tanrı Dağlarından taşınmıştır. Umumi Türk Tarihine dair bilimsel veriler ise göç kavramına işaret etmektedir. On asra yakın bir süreç içerisinde çeşitli sebeplerden dolayı Türkistan'dan Anadolu'ya büyük Türk göçü gerçekleşmiştir. İki efsanedeki benzerlikler ve metinlerin barındırdıkları kültürel unsurlar Frobenius'un açıkladığı efsanelerin "Bozkır Kültür Çevresi"nden beslendiklerini göstermektedir.

Batılı bilim adamlarınca da anavatanının Türkistan olduğu, Selçuklular ile birlikte Anadolu'ya, Osmanlı aracılığıyla da Avrupa'ya taşındığı düşünülen lale; günümüzde Türkiye ve Kırgızistan'ın en önemli sembollerindedir. Göçebe yaşam tarzından dolayı Türkler güçlü bir sözlü kültür geleneğine sahip olmuşlar ve gittikleri her yere yanlarında törelerini, kültürlerini ve inançlarını da taşımışlardır. Ters lale efsaneleri ve inançlarıyla birlikte Türkistan ana kaynağından büyük Türk göçleri vasıtasıyla taşınarak hem götürüldüğü yeri zenginleştirmiş hem de çevresinde oluşturulan yeni anlatılarla ve inanışlarla farklı yorumlara sahip olmuştur. Metinlerdeki ortak motifler Batken ve Batman bölgeleri arasındaki kültürel ve genetik ortaklıklara işaret etmektedir. Efsanelerdeki benzerlikler Ratzel'in Yayılma Kuramıyla paralel olarak Türklerin göç esnasında yanlarında ters lale soğanıyla birlikte hikâyesini de götürmüş olduklarını göstermektedir.

İki efsanede de folklorun "protesto işlevi" öne çıkmaktadır. Batken'deki efsanede başkaldırılan, eleştirilen sosyal durum boylar arasındaki çatışmalarda delikanlıların hayatlarını kaybetmesi ve geride sevdiği genç kızların çaresiz kalması iken; Batman'daki efsanede din, mezhep ve soya dayalı sosyal çatışmalardan dolayı sevenlerin ayrılması veya kurban olmasıdır.

Efsanelerdeki farklılıklar ise farklı etnografik yapıdan ve diğer kültürlerle münasebetin doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Anadolu'da yüzyıllardır Türkistan'dan farklı olarak yoğun bir Hıristiyan ve Türk olmayan bir nüfus yaşamıştır. Anadolu Türkleri egemenlikleri altında yaşayan farklı inanç ve milliyetlere mensup komşularıyla tabii olarak zaman zaman sosyal çatışmalar yaşamıştır. Türkistan'da ise Müslüman Türk nüfus lehine homojen bir yapı söz konusudur. Tarihi hafıza efsanelerin konuları, şahıs kadroları ve olay örgülerinde kendini göstermektedir. Aynı kaynaktan beslenmiş olan bu metinlerdeki farklılıkların temelinde, Malinowski'nin işlevsel halk bilimi kuramına paralel olarak anlatının geliştiği ve yaşadığı sosyal çevrenin etkisi vardır.

Çalışmamızla Türkiye'nin Batman ve Kırgızistan'ın Batken illerinde yetişen ters lale üzerine söylene gelen efsanelerdeki benzerlikler ve farklılıklarla birlikte bunların sebepleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Türk Dünyasında birbirinden uzak coğrafyalarda mevcut olan ortak anlatıların, inanışların ve değerlerin ortaya çıkarılarak Türk kültür bütünlüğü çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Folklor alanında yapılacak metinler arası çalışmalar sadece halk edebiyatı alanında değil; halkbilimi, etnografya, sosyoloji ve antropoloji gibi alanlarda yapılacak çalışmalarda da oldukça fayda sağlayacaktır.

Sosyal, ekonomik, kültürel ve edebi bir değer olan lalenin, asıl sahipleri ve taşıyıcıları olan Türkler tarafından sahiplenilmesi gerekmektedir. Hem görsel sanatlar hem de edebiyat alanında Türkistan-Türkiye arasında etnik-tarihi bağlar çerçevesinde lale figürü çok yönlü olarak ele alınmalı, bu

konuda gerekli bilimsel çalışmalar ve toplantılar bir an önce hayata geçirilmelidir.

Kaynakça

- Açilova, R. (2011). "Batkendin Tuzu Oor". *Kasiettü Batken Aymağı cana El Bilimi* içinde 101-102. Bişkek: Madaniy İzildöö Borboru.
- Alp, Ş. (2006). Doğal Çiçeksoğanları ve Ters Lale Koruma Önlemleri ve Yetiştiriciliği. Yalova: Doğal Çiçek Soğancıları Derneği.
- Aygül Gülü Batken. (2019, 1 Eylül). Erişim adresi: <https://triptokyrghystan.com/ru/destinations/places/gora-aygul-tash#&gid=1&pid=5>
- Bascom, W.R. (2010). "Folklorun Dört İşlevi". (Çev.: Ferya Çalış). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2* içinde 71-86. Ankara: Milli Folklor Yayınları.
- Başgöz, İlhan. (1996). "Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu)", *Folkloristik: Prof. Dr. Umay. Günay Armağanı*. Ankara: Feryal Matbaacılık.
- Baytop, T.& Kurnaz, C. (2003). "Lale". *TDV İslam Ansiklopedisi Cilt 27* içinde 79-81. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bekleyen, O. (2009, 4 Mayıs). İki Dinin Kutsal Çiçeği "Ters" Lale. *Hürriyet*. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/>
- Çobanoğlu, Ö. (1999). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Garber, P.M. (1989). "Tulipmania", *The Journal of Political Economy*, Vol. 97, No:3, 535-560.
- Honko, Lauri. (2003). "Halk Anlatısı Araştırma Metodları / Bu Metodların Durumu ve Geleceği". (Çev. İsmail Görkem). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* içinde (s.146-176) Ankara: Milli Folklor Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karimov, C. (2011). "Batken Aygül Gülü Menen Düynö Cüzünö Taanım". *Kasiettü Batken Aymağı cana El Bilimi* içinde 124-125, Bişkek: Madaniy İzildöö Borboru.
- Kartal, A. (1998). *Klasik Türk Şiirinde Lale*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaynak Kişi 1: Çopiya, Ismanova, 69, tahsil durumu: orta, ev hanımı, 21.05.2019, Batken eyaleti-Merkez ilçesi-Bozadır köyü.

Kaynak Kişi 2: Elmas, Taylakova, 49, tahsil durumu: orta, ev hanımı, 15.05.2019, Batken eyaleti-Kadamcay ilçesi-Köktaala köyü.

Malinowski, B. (1990). *Büyü, Bilim ve Din*. (Çev. Saadet Özkal). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Malinowski, B. (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*. (Çev. Saadet Özkal). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Ocak, A.Y. (2003). *Alevî-Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Örnek, S. V. (1968). "Etnolojinin Tarihçesi, Başlıca Ekolleri, Görevleri", *Antropoloji* (4), 165-193.

Özcan, A. (2003). "Lale Devri: Osmanlı Tarihinin 1718-1730 Yılları Arasına Sonradan Verilen Ad". *TDV İslam Ansiklopedisi Cilt 27* içinde 81-84. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özdemir, A. R. (2014). *Kayıp Türkler Etnik Coğrafya Bakımından Kürtleşen Türkmen Aşiretleri*. Ankara: Kripto Yayınları.

Pala, İ. (2003). "Edebiyat". Komisyon *TDV İslam Ansiklopedisi Cilt 27* içinde 84-85. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Petikainen, J. (2003). "Efsanenin Yapısı ve Fonksiyonu". (Çev. İsmail Görkem). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* içinde 223-240. Ankara: Milli Folklor Yayınları.

Propp, V. (1985). *Masalın Biçim Bilimi*. (Çev. Mehmet Rifat,) İstanbul: Kent Basımevi.

Sason İlçesinin Tarihçesi. (2019, 6 Haziran). *T.C. Sason Kaymakamlığı*. Erişim adresi: <http://www.sason.gov.tr/ilcemizin-tarihcesi>

Sason'un Ters Lale Efsanesi. (2017, 14 Kasım). *Sasun*. Erişim adresi: www.sasun.org/edebiyat/sasonun-ters-lale-efsanesi-h520.html

Ters Lale Sason, (2017, 30 Nisan). Erişim adresi: <http://www.batmancagdas.com/yasam/sason-ve-kozlukta-ters-laleler-acti-h50744.html>

Türkan, K. (2008). "Türk Masallarında Kahramanın ve Şamanın Don Değiştirmesi Arasındaki Benzerlikler". *Türkbilig* 2008:15, 136-154.

